

JOHN LUKACS

KÖZVÉLEMÉNY ÉS NÉPHANGULAT
ADALÉK A MAGYARSÁG TÖRTÉNETÉHEZ

I.

A manapság világszerte ismert amerikai alapítású lexikonban, a „Wikipediá”-ban *Közvélemény* (*Public Opinion*) alatt ez olvasható: „the desires, wants and thinking of the majority of the people is called public opinion”. Ez a meghatározás hibás, mert a „közvélemény” (public opinion) és a „néphangulat” (*popular sentiment*) nem ugyanazok, bár itt-ott és néha egybeesnek. A „köz” nem „nép”, miként a „vélemény” sem hangulat. Történeti eredetük és jelenségeik országokként sem teljesen azonosak. Különbségeik éppen a magyar nyelv történeti-etimológiai használatában is láthatók. A „köznép” korán megjelenik a magyarban, de a „köztársaság” és a „közvélemény” 1800 körül kerülnek forgalomba. A „nép” a magyar nyelvben bizonytalan eredetű; a 16. században és azután gyakran az alsóbb rétegű lakosságra vonatkozik. A „nemzet” és a „nemzetiség” a magyar nyelvben a „nemes” szóból, jelzőből fakad (gyakran azért is, mert Magyarország lakosságának jelentős része nem volt magyar). A „hangulat” kifejezés német eredetű (*Stimmung*).

Mindez azonban része az utolsó ötszáz év európai történetének. Így a magyar „közvélemény” és „néphangulat” történeti fejlődésének vázlatát előtte kötelességem valahogy a lehető legrövidebben összefoglalni (a most már lezáródni látszó) úgynevezett „újkor” történelmének egy fontos lényegét.

II.

Rövid kivételekkel a világot és Európát kisebbségek uralták. Ez nagyjából a 19. századig fennállt. De a különböző arisztokráciák uralma a 16. században és azután a társadalom befolyása következtében változni kezdett – bár a „demokrácia” szó csak évszázadok után lett elfogadható. A polgári és egyéni jogok törvényekbe iktatása itt-ott (például Angliában) már a 17. században megkezdődött. Ezért nagyjából nem teljesen hamis az úgynevezett modern vagy újkort „bourgeois” vagy „polgári kornak” nevezni.

Tocqueville amerikai utazása (1831–1832) után írta *A demokrácia Amerikában* két monumentális kötetét, melyet Magyarországon is ismertek (például Eötvös József is váltott levelet Tocqueville-lel). E nagy francia gondolkodó két nagy meglátására kell csupán hivatkoznom. Az általa elismert és tisztelt amerikai demokráciáról írva figyelmeztet egy korlátlan népuralom veszélyeire; aminek ellensúlyozására léteznie kell egy elismerésre méltó kisebbségnek, az amerikai jogok, az alkotmány, az egyéni szabadságok megőrzése és fenntartásuk védelme érdekében. Egy másik meggyőződése a „közvélemény” szerepéről és lényegéről szól. Ezek az írásai már nem az amerikai demokráciáról, hanem a francia forradalomról írt mélyenszántó

könyveiben található (ezek közül a másodikat az íróasztala fiókjába tette; több mint harminc évvel korai halála után egy unokaöccse nyomtatta és adta ki könyv alakban).

Érdekes, hogy ő a „közvélemény” fogalmát aránylag ritkán használta (bár a francia *opinion publique* pontos és teljes fordítása az angol *public opinion*nak); inkább a gondolkodásokkal vagy szellemi hajlandóságokkal megragadható *mentalitás* kifejezéssel dolgozott, míg az alsóbb néposztályok szokásait a *manières* főnévvel illette. Mindenesetre látta a demokratikus törekvéseket, és a 19. századbeli alkotmányos királyságokat. De fontosabb ennél, amit kiadatlan könyvében a francia forradalom eredetéről írt. Rengeteget olvasott és kutatott az 1789-et megelőző francia városi és vidéki iratokban, úgyszintén az irodalomban. Arra a meggyőződésre jutott, hogy a még mindmáig fennálló vélemény, mely szerint a Bastille 1789-es ostroma egy néphangulat eredménye volt, nem teljesen igaz, mert a közvélemény megelőzte, sőt gerjesztette is a néphangulatot; ott volt már az 1789 előtti iratokban és irományokban. A monarchia már régimódi és rozoga lett: komoly követői kevesebben lettek. Így lett nagyjában a néphangulat az úgynevezett közvélemény következménye. Tocqueville, aki megélt az 1830. és 1848. évi, általában városi forradalmakat, már látta is, hogy a francia közvélemény és a francia népuralom hatásai változni kezdtek.

De ne csak Franciaországról essen szó. A 19. századot alkotmányos monarchiák jellemezték, főleg Nyugat- és Észak-Európában, s persze Angliában. (Talán megjegyzendő, hogy mindmáig az amerikai elnök ünnepi esküvétele szövegében szó nem esik népuralomról. Az ország választott fejének az alkotmány tiszteletére és fenntartására kell esküdnie.) És: az alkotmányos királyságok kora egybeesik a közvélemények aranykorával is - nagyjából kb. 200 esztendőértünk alatta. Az alkotmányosság lényege az emberi szabadságjogok és a társadalmi haladás eszméivel függ össze. A 20. században – gyakran a két világháború következtében – itt-ott királyságok szűntek meg; de az ilyen államforma-változásoknál döntőbb volt az orosz és főleg a német forradalmak háborúval járó következménye. A népek társadalmi szerkezete már megváltozott, az osztálykülönbségek csökkentek, széleskörű ellátási és gazdasági rendszerek jöttek létre néhol már az I. világháború előtt. 1894-ben Sir William Harcourt szabadelvű képviselő az angol parlamentben ezt a kérdést tette fel: „Már mindannyian szocialisták vagyunk?” A második, óriási világháború után Európa jó részében alkotmányos demokráciák jöttek újra létre, bár az úgynevezett újkor vagy polgári kor tartalma, lényege immár gyengülőben volt.

Ezzel volt kapcsolatos a 21. század elején a korábbi „közvélemény” befolyásának drasztikus csökkenése, hanyatlása. De az ilyen nagyméretű változáshoz e tanulmány legvége előtt röviden még vissza kell térnem.

III.

Magyarországon 1800 után a „közvélemény” itt-ott pislogni kezdett. De néphangulatról 1800 előtt igen keveset tudunk – és tudhatunk. Össze kell foglalnom (pontosabban: körülvázolnom) ezen állapotnak egyes jelenségeit. Legelőször: egy nép története és hangulata néha átfedik egymást, de nem azonosak. Az előbbi bizonyítékait főleg a magyar nyelvben találhatjuk. A 17. és 18. században a magyar nyelv sok szóval töltődött, melyeknek jó része a természet

jelenségeiből származik: madarak, rovarok, bogarak, bogyók, növények stb. nevei. Ehhez járult az is, hogy a másfél százados török uralomnak Magyarországon kevesebb hagyománya maradt, mint a balkáni népekben. De a folyamatban része volt a magyar nép aránylag alacsony szaporodásának is.

Ugyanakkor Magyarország történetében kivételes eredmény és jelenség volt Erdélynek aránylag független létezése, főleg a 17. században. Ezt akkor még a nyugati országok vezetői is felismerték. Erdély története a magyar történelem egyik leglényegesebb része. A következő kuruc-labanc ellentét szintén a magyar történelembe tartozott, itt-ott nagy területen megjelent még Rákóczi korában is. Francia és angol államférfiak is figyelték Rákóczi ideiglenes sikereit, végül Törökországba kellett menekülnie, de emléke sokáig fennmaradt a magyarság körében; a néphangulat egyes jelenségeiben, például a magyar zenében.

A közvélemény fogalmának és kívánatosságának korai szikráit az 1790-es magyarországi országgyűlésben találhatjuk. Röviddel ezután láthatjuk a 19. századi nagy magyar reform kezdeteit. E század első felének (és még később is) legkiválóbb személyei a magyar főurak voltak. Még összegezni sem tudom az ő gyakran csodálatra méltó eredményeiket, például Széchenyi Istvánét. Az ország miniszterei sorában magyar főurak álltak; aztán a század vége felé más nemesek, köztük az úgynevezett magyar „dzsentrí” (alsóbb nemesség) kiváló tagjai. De 1848 előtt és azután magyar közvélemény már létezett – legalábbis hasonlított az akkori nyugati közvéleményhez, amikor a magyarságot körülvevő más népek történelmi fejlődésüknek még elején sem álltak. Már 1848-ban is kivételes volt az akkori magyar közvéleménynek és az akkori magyar néphangulatnak gyakori párhuzama.

Itt érünk egy állam, egy nép, egy ország történetének problémáihoz – szomorú tudatában annak is, hogy az akkori Nagy-Magyarország lakosságának kevesebb mint ötven százaléka volt magyar ajkú, a magyar nemzet önérzete létezett, független magyar állam nem.

A magyar egyedülállás és az osztrák monarchia szorgalmazta kiegyezés között (1849 és 1867) csak tizenhét év telt el. De a magyar felemelkedés lényege és eredményei már az úgynevezett kiegyezést is megelőzték. Jött akkor és azután a magyar műveltség aranykora. Jóval több ez, mint valamiféle nosztalgikus nézet.

Példái ennek az akkori magyar tudomány, irodalom művészet jelenségei – vagy szintén példája ennek, hogy 1900-ban Budapest nemcsak Kelet-, hanem Közép-Európa legvirágzóbb, legnagyobb, legszebb nagyvárosai közé emelkedett. De tanulmányom fő tárgya, az úgynevezett „közvélemény” már nem volt olyan vagy az, mint azelőtt. A „szabadelvű” (kissé nehézkes magyar fordítása a *liberalnak*) jelző elkopott. Több is történt ennél: a „közvélemény” széthasadt. Még 1880 körül is volt egy nem egységes, de nagyjában összetartó úri közvélemény. De 1900-ban és rögtön azután már két közvélemény létezett: egy nagyjából budapesti és egy nem-budapesti közvélemény. Mások és mások voltak mind a vélemények, mind a kívánalmak: már nemcsak a „városi” vélemények és a „vidéki” néphangulatok, de már az „értelmiségiek” között is. Egyik tényezője lett ennek az úgynevezett „zsidókérdés”: a Magyarországgal azonosulni kívánó nagyszámú zsidó szerepe, befolyása. 1880 előtt a magyar nemzet zömében nem volt „antiszemita” (e jelző Németországból indult), de húsz esztendő után ez sokak szemében már problematikussá vált, immár elválaszthatatlan lett a magyar „közvélemény” hasadásaitól és a „nép” fogalmának változásaitól is.

Jött aztán Magyarország és a magyarság legsötétebb katasztrófája az I. világháború után. Az azt követő kormányok sem az országot, sem magyar lakosságát védeni, menteni nem tudták. Kun Béla és társai román, nem magyar csapatok elől menekültek, aztán öt hónap múltán a Horthy vezényelte magyar katonák csak akkor érkeztek Budapestre, amikor onnan a románok már elvonultak. Néhány hónap múlva a Trianonban leszögeezett „békeszerződés” a volt Nagy-Magyarország kétharmadát a szomszédos államoknak (Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Ausztria) az úgynevezett „nemzeti önrendelkezés” nevében juttatta. Most, majd egy évszázad múltán Magyarország a trianoni határai között maradt és marad.

1920 után a magyar közvélemény szerkezete és lényege is megváltozott. A valamikori szabadelvű – hagyományos, liberális-konzervatív összetétel – helyett az újabb magyar közvélemény képviselői egy mérsékelt és egy inkább szélsőséges jobboldal között voltak találhatók. Mint nemegyszer a magyarság történetében, a megcsönkített ország és népe lassan kezdett gyógyulni. De egy talán mélyebb változás is érintette a „nép” fogalmát, amely a 19. században és jóval azután is nagyjából „baloldali” volt: a világháború után egy népi nacionalizmus szószólói, írói, politikusai jelentek meg, gyakran nem csupán antikapitalista, hanem antiszemita módon. Értette ezt Hitler is, aki politikai pályájának elején kijelentette, hogy őt a „közvélemény” (és az „állampolitika”) egyáltalán nem érdekli, mert „Mögöttem áll a nép!” És az 1930-as évek során a magyar szélsőjobboldal meggyőződéses nagynémetbarát és hitlerista lett. Fontos és nagy jelentőségű példája volt ennek az 1939. évi országgyűlési választás. A liberálisok legkisebb maradványai is elvesztek, az érdemes és figyelemreméltó Független Kisgazdapárt szintén elvesztette szavazói jó részét, ugyanakkor a szélsőjobboldal szavazói táborra majd’ ötszörösére nőtt. Ehhez az akkori néphangulat változásai is hozzájárultak, míg a közvéleményé alig. Pontosabban: körülbelül 1938 után már sem a magyar közvélemény, sem a magyar néphangulat nem volt egységes, és ennek lényege már nem is annyira belpolitika, hanem az országnak a Nagynémet Birodalommal való viszonya lett. Figyelemre méltó, hogy 1938 után megjelentek olyan hagyományt és függetlenséget tisztelő magyar írók, urak, gondolkodó politikusok és államférfiak, akik elutasították a hitleri Német Birodalomhoz való teljes magyar alkalmazkodást akkor is, amikor Németország hatalmas európai győzelmei tetőpontján állott, és amikor (1938 és 1941 között) az utóbbi beleegyezésével a Trianonban elszakított területek egy és más részeit az ország visszakarta. (1940-ben és azután a magyar Hitler-ellenes ellenállókát néha „angolbarátok”-nak is nevezték.) Meggyőződésüket, becsületüket, hazafiságukat valóban érdemes tisztelni és dicsérni.

Ami aztán a II. világháború vége felé az ország, a nemzet és a nép sorsában történt az orosz uralom alatt, már se a magyar közvélemény, se a néphangulat történelmébe nem tartozik. A nagyszerű 1956 októberi forradalmat a nép hangulata is okozta, nem vitatható; talán még az sem, hogy az 1980-as évek lazulása következtében valamiféle közvélemény kialakulásának is lehettek jelei. Figyelemre méltó az is, hogy az első szabad magyar kormányt 1990-ben részben a volt Kisgazdapárt megmaradt személyiségei (például Antall József, Varga Béla) alkották – de csak rövid ideig. És most felvethetjük a kérdést: van-e még magyar „közvélemény”? Továbbra is néphangulat. És itt mind a jelen és a közelmúlt magyar történései nehéz feladat előtt állnak. A volt közvéleményt kutatni, megfogalmazni, jól megírni komoly munkával lehetséges, mert létezése és bizonyítékai iratokban, levelekben, beszédekben, sajtóban és

más nyomtatott forrásokban megvannak. De a néphangulatot megragadni bizony nehéz – sőt talán majdnem lehetetlen.

S ez nem magyar, hanem nemzetközi, sőt világtörténelmi jelenség. E tanulmány elején írtam, hogy az úgynevezett „újkorban”, a körülbelül 1500-tól 2000-ig terjedő évszázadokban a népuralom, „demokrácia” itt-ott növekedett, bár korlátai majd minden országban léteztek (a „közvélemény” kb. kétévszázados szerepe és befolyása alatt). De figyeljünk a most választott amerikai elnök, Trump egy, még a választás előtt tett kijelentésére: „A public opinion nem érdekel. A lényeg a nép, amelynek én vagyok a jelöltje.” Hogy egy teljes népuralom hová vezet, nem tudhatjuk. A nép szava nem egyszerű jelenség; a nép szószólói csupán a nép nyelvén beszélnek. De: mit mond a nép? Mi a nép hajlama? A „néphangulat”, amely oly nehezen és oly ritkán bizonyítható, immár túlélte a „közvéleményt”?

